

МІРА СИСТЕМНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

УДК 005.412:658

Гонтарева І. В.

Проаналізовано теоретичні передумови формування міри системної ефективності діяльності підприємства. Встановлено, що економічна ефективність виникає в процесі взаємодії потреби і засобів задоволення потреби як системи умов дієвості цих засобів. Визначено основні форми прояву потреби, її якісні та кількісні міри в процесі здійснення господарської діяльності підприємства. Доведено необхідність у процесі пошуку мір для економічних величин враховувати системні умови їх взаємозв'язку, що базуються на принципі необхідної різноманітності. Обґрунтовано перехід від системи умов в оцінюванні ефективності господарської діяльності підприємства до системної ефективності, в якій умови взаємозалежні і взаємодоповнюювані.

Ключові слова: ефективність, потреба, міра, система умов.

МЕРА СИСТЕМНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

УДК 005.412:658

Гонтарева И. В.

Проанализированы теоретические предпосылки формирования меры системной эффективности деятельности предприятия. Установлено, что экономическая эффективность возникает при взаимодействии потребности и средств удовлетворения потребности как системы условий действительности этих средств. Определены основные формы проявления потребности, ее качественные и количественные меры в процессе осуществления хозяйственной деятельности предприятия. Доказана необходимость при поиске мер для экономических величин учитывать системные условия их взаимосвязи, базирующиеся на принципе необходимого разнообразия. Обоснован переход от системы условий в оценке эффективности хозяйственной деятельности предприятия к системной эффективности, в которой условия взаимозависимы и взаимодополняемы.

Ключевые слова: эффективность, потребность, мера, система условий.

THE MEASURE FOR SYSTEM EFFICIENCY OF ENTERPRISE ACTIVITY

JEL Classification: B41; D61

I. Gontareva

The theoretical prerequisites for forming the measure of the system efficiency of the enterprise activity are analyzed. The economic efficiency was found to occur when the needs interact with the means of meeting the needs as a system providing efficacy of conditions of these means. The main manifestations of a need, its qualitative and

quantitative measures in the course of economic activity of an enterprise were identified. When searching for measures of economic variables, system conditions of their interaction based on the principle of requisite variety are to be considered. The change from system conditions in assessing the efficiency of activity of an enterprise to the system efficiency in terms of which conditions are interdependent and complementary is justified.

Keywords: efficiency, need, measure, system of conditions.

Різноманітність матеріальних і нематеріальних елементів на підприємстві, утворення прямих і зворотних зв'язків між ними ускладнює розуміння сутності ефективності, процедуру оцінювання явища і використання оцінки для управління [1].

Зважаючи на важливість проблеми для економічної науки нею займалися багато відомих учених. У контексті даної статті слід назвати Дж. Стігліца, А. Сена, Ж.-П. Фітуссі [2], Х. Лейбенштейна, С. Майтала [3], а також українських вчених О. Амошу [4], В. Гейця [5], В. Пономаренка [6] та ін. Отримані ними результати одночасно вирішують частину важливих завдань і загострюють увагу на ще не вирішених проблемах. До таких, зокрема, належить необхідність переходу від сукупності оцінок окремих аспектів ефективності до їх інтеграції та структуризації спочатку в комплекс, а потім і в систему.

Метою статті є аналіз теоретичних передумов формування міри системної ефективності діяльності підприємства.

Найчастіше в літературі використовується визначення ефективності як відношення результату до витрат на його досягнення. Це виглядає так, ніби будь-які витрати є причиною появи результату, а ефективність з'являється завжди, коли є витрати і результати. Однак: а) результат виникає внаслідок дії, використання продуктивних сил, а витрати тільки супроводжують процес створення економічного ефекту; б) ефективність з'являється в процесі здійснення корисної роботи або, використовуючи метафору П. Друкера [7], "коли правильні речі робляться правильно". Недарма ця метафора широко застосовується в стандартах ISO 9001-2008 і 9004-2010 для пояснень ефективності та результативності [8].

Однак і в такій постановці необхідно аналізувати співвідношення між продуктивними силами і результатом: що таке правильний результат і як правильно використовувати продуктивні сили для його отримання. Тут термін "співвідношення" використовується в широкому, системному значенні. Співвідношення – це спосіб упорядкування певної сукупності об'єктів, явищ або понять. У такому розумінні проявляються кількісні та якісні сторони співвідношення, зв'язок об'єктів. У системному підході розрізняють [9, с. 18]: а) атрибутивне співвідношення "суб'єкт – об'єкт" як результат пізнання якісної визначеності об'єкта; б) функціональне співвідношення "об'єкт – об'єкт, об'єкт – зовнішнє середовище" як результат взаємодії, в яку залучені об'єкти.

За математичної формалізації розглядають відношення рівності, тотожності, еквівалентності, толерантності і т. д. В елементарній арифметиці відношення дорівнює частці від ділення чисел. Для співвідношення величин, які, на відміну від чисел, мають якісну сторону – фізичні або економічні властивості, арифметичне відношення можливе за наявності загальної міри; тобто вони повинні бути порівнянні [10]. Міра показує, яка кількість властивості, що однорідна для порівнюваних об'єктів і самої міри, міститься в кожному з даних об'єктів. Токарний і фрезерний верстати мають ряд загальних властивостей. Зокрема,

вони можуть бути порівнянні за вагою, габаритами, рівнем енергоспоживання. Водночас за своєю основною властивістю – виконувати операції механообробки – токарний і фрезерний верстати не взаємозамінні і не співставні. Множина операцій, що виконуються на кожному типі верстатів, не співвідносяться, точніше, практично не перетинаються. Інакше кажучи, одній тіж об'єкти можуть співвідноситися за одними величинами, параметрами і не мати загальної міри за іншими. Вибір необхідних для порівняння параметрів визначається ситуативно. Токарний і фрезерний верстати співвідносні в разі здавання на металобрухт, коли важливі вага і габарити, але у випадку формування технологічного процесу механообробки вони порівнюватися між собою не будуть. Також багато в чому ситуативно відбувається вибір кваліметричної шкали – метричної, порядкової, найменувань, і способів інтеграції мір якості.

У процесі пошуку міри для економічних величин необхідно враховувати системні умови їх взаємозв'язку, що базуються на принципі необхідної різноманітності У. Ешбі. Тут під різноманітністю розуміють якісну різноманітність величин. Розглянемо ситуацію з верстатами в економічному аспекті. Обладнання закуплено для виробництва продукції, відомі затрати на його придбання. Проте корисність цього обладнання дорівнює нулю, поки не буде проведено набір і навчання персоналу й закуплено предмети праці. Те ж саме можна сказати щодо готової продукції. Для підприємства її корисність буде прагнути до нуля, якщо на продукцію не буде попиту та/або вона не забезпечить фінансового потоку, необхідного для відтворувального циклу. Зокрема, у формулі Дюпона рентабельність інвестицій розглядається у взаємозв'язку рентабельності продажу й оборотності активів, що використовуються для виробництва готової продукції. Слід додати, що рентабельність продажу опосередковано залежить від потреб і можливостей покупців. Розгляд економічних величин без їх взаємозв'язку призводить до втрати їх якісної визначеності. Ще В. Парето визначав ефективність як стан справ, тобто взаємозв'язок між факторами виробництва та виробниками, який нікому не вигідно змінювати. Як було визначено раніше [11], під станом справ розуміють систему умов виникнення ефективності.

З економічної точки зору засоби та предмети праці, сама праця та її результати мають загальне функціональне призначення – бути товаром, тобто мати властивість задовольняти чийсь потребу за певну плату. Саме підприємство, його потенціал є одночасно і поточним результатом, і засобом, і сукупним предметом праці, що відповідає певною мірою інтересам і прагненням учасників господарської діяльності (стейкхолдерів). Кожен товар має вартість і її грошове вираження – ціну. Це полегшує, але не відмінює пошук загальної міри у співвідношенні витрат і результатів. Багато в чому це пов'язано із системною складністю, різноманітністю змісту вартості та ціни. Так, співвідношення витрат і результату господарської діяльності формується в ході динамічного процесу зі значними лагами, викликаними тривалістю виробничих і обмінних операцій, а також зі зворотним зв'язком (рис. 1).

Витрати ресурсів здійснюються в одні проміжки часу і в певній технологічній послідовності, а результати проявляються в інші проміжки часу і не завжди прогнозовані за термінами й порядком появи. У цьому плані співвідношення результату і витрат за будь-який звітний період не відображає пролонгованого характеру каузальних, причинно-наслідкових зв'язків і може використовуватися або за стабільної кратності циклів відтворення та обліку, або із застосуванням таких коефіцієнтів, як дисконтування і/або зведення поточних і капітальних витрат до єдиного часового відрізка.

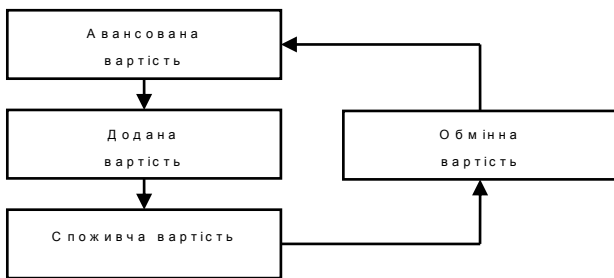

Рис. 1. Перетворення вартості в процесі діяльності підприємства

Наступне питання полягає в тому, наскільки повною ціною відображає вартість. Нобелівські лауреати Е. Аткинсон і Дж. Стігліц [12, с. 465] в якості одного з основних положень економічного добробуту висунули таку теорему. Конкурентна рівновага, якщо така існує, може бути ефективною за Парето, якщо: а) фірми діють в умовах досконалої конкуренції і визнають ціни як задані параметрично; б) є повний набір ринків; в) наявна повна інформація щодо ринків (маються на увазі ціни, пов'язані з попитом і пропозицією) [12, с. 479]. Відразу можна сказати, що жодна з цих вимог не виконується в повному обсязі: а) близько половини світових ринків або олігопольні, або монополістичні, а багато підприємств прагнуть підняти ціни навіть під час кризи (рис. 2); б) багато ринків прямо не доступні для дрібних і середніх підприємств через високі трансакційні та фінансові витрати; в) оцінюванню в грошовому еквіваленті складно піддаються навіть задокументовані нематеріальні активи, не кажучи вже про організаційні або екологічні. Крім того, ціни на готову продукцію і на кожен вид продуктивних сил формуються на різних ринках. Для усунення системних похибок доводиться вводити різні поправки, зокрема, паритет купівельної спроможності. На рівні підприємства для розрахунку економічно обґрунтованого прибутку за запатентованою методикою EVA таких поправок понад сто.

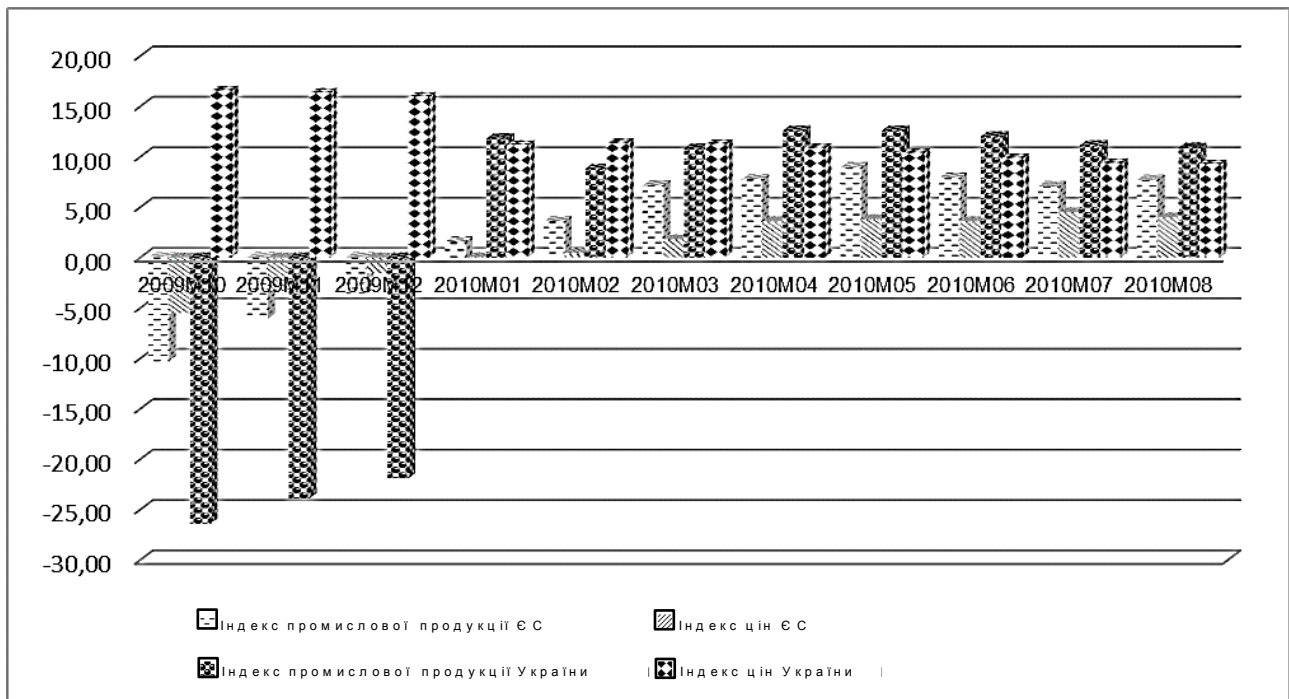

Рис. 2. Індекси промислової продукції та цін у країнах ЄС і Україні за період з вересня 2009 року до серпня 2010 року

У процесі переходу від аналізу до синтезу міри ефективності необхідно навести смислову характеристику поняття "якісна визначеність". Загалом у філософському значенні під якістю розуміють ознаки, властивості, що відрізняють або один об'єкт від іншого, або агрегатні стани одного й того ж об'єкта: лід – вода – пара. Перехід з одного стану в інший можливий за умови досягнення граничних кількісних характеристик певних умов. У кваліметрії якість є кількісною характеристикою – це ступінь, рівень, інтенсивність прояву одиничної або комплексної властивості. В економіці якість – це здатність, властивість товару задо-

вольняти певну потребу за певну плату. У виробничих відношеннях існує дві основні форми прояву (агрегатні стани) потреби: виробляти і використовувати. Використовувати – це пряма необхідність у споживанні продуктів праці або природи для задоволення своєї потреби. Така потреба, згідно з пірамідою Маслоу, може бути жорсткою, загально-визнаною і незамінною: їжа, одяг, житло; або гнучкою, яка визначається індивідуально залежно від ситуативних умов. Виробляти – це складна, комплексна й опосередкована потреба. Комплексність впливає з наявності двох складових – потреби інвестувати і потреби працювати.

Інвестувати означає мати потребу в поновленні, бажано й розширенні джерел фінансування для задоволення своїх потреб. Потреба працювати є необхідністю віддавати частину свого часу і за допомогою спеціально набутих компетентностей отримувати право на свою частку від доданої вартості, бажано справедливу, у вигляді заробітної плати й далі задовольняти свої найближчі потреби. Складність полягає в тому, що потреба інвестувати і потреба працювати пов'язані з кінцевими потребами опосередковано. Це часто призводить до ірраціональності поведінки як інвесторів, так і працівників.

Мірою потреби слугує її внесок, частка в переважній потребі, яка формується в результаті взаємодії в ланцюжку "інвестор – виробник – користувач". Так, пошук переважної потреби в маркетингу відображається в порівняннях: ринок виробника або ринок споживача. При цьому інвестиції в рекламу, нову продукцію, здешевлення споживчого чи промислового кредиту можуть змінювати ситуацію на ринку або на користь виробника, або на користь споживача. У загальному плані переважна потреба відображає поняття соціальної справедливості, що склалася в суспільстві на даному етапі.

Потреби є рушійною силою, основним фактором господарської діяльності. Засобом задоволення потреб і їх кількісним відображенням на підприємстві є: для інвесторів – авансована вартість; для трудового колективу – додана вартість; для користувачів, покупців продукції – споживча вартість. Мірою в ланцюжку авансованої, доданої та споживчої вартості є мінова вартість, яка відображає альтернативні витрати у використанні праці та капіталу.

Таким чином, економічна ефективність виникає в результаті взаємодії потреби і засобів задоволення потреби як системи умов дієвості засобів. Така система взаємозалежних і взаємодоповнювальних умов обґрунтовує необхідність визначення системної ефективності підприємства. Напрямом подальших досліджень є деталізація умов і визначення властивостей формування системної ефективності розвитку підприємства.

Література: 1. Гонtareва І. В. Оцінювання системної ефективності функціонування і розвитку промислових підприємств: монографія / І. В. Гонtareва. – Х.: ВД "ІНЖЕК", 2011. – 480 с. 2. Joseph E. Stiglitz. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress [Electronic resource] / Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, Jean-Paul Fitoussi. – Access mode: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf. 3. Leibenstein H. The organizational foundations of X-inefficiency: A game-theoretic interpretation of Argyris' model of organizational learning / H. Leibenstein, S. Maital // Journal of Economic Behavior and Organization. – 1994. – No. 23 (3). – P. 251–268. 4. Амоша А. И. Основы конструирования экономических систем. Кн. 2. Производственно-экономические системы: монография / А. И. Амоша, Е. Т. Иванов. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2008. – 312 с. 5. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Геєць. – К.: Інститут економіки прогнозування, 2000. – 344 с. 6. Пономаренко В. С. Структура визначення інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства / В. С. Пономаренко, І. В. Гонtareва // Економіка розвитку. – 2012. – № 1 (61). – С. 86–94. 7. Друкер П. Ф. Практика менеджмента / П. Ф. Друкер; пер. с англ. – М.: Изд. дом "Вильямс", 2003. – 398 с. 8. Скрипко Л. Е.

Экономические аспекты в системах менеджмента качества: результативность и эффективность [Электронный ресурс] / Л. Е. Скрипко. – Режим доступа: <http://quality.eup.ru/ECONOM/ea.htm>. 9. Калейчик М. М. Квалиметрия / М. М. Калейчик. – М.: МГИУ, 2003. – 200 с. 10. Малярець Л. М. Вимірювання ознак об'єктів в економіці: методологія та практика [Текст]: наукове видання / Л. М. Малярець. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2006. – 384 с. 11. Гонtareва І. В. Семантический анализ факторов повышения эффективности развития предприятия / И. В. Гонtareва // Экономика развития. – 2014. – № 1 (69). – С. 71–75. 12. Аткинсон Э. Б. Лекции по экономической теории государственного сектора: учебник / Э. Б. Аткинсон, Дж. Э. Стиглиц; пер. с англ. под ред. Л. Л. Любимова. – М.: Аспект-Пресс, 1995. – 832 с.

References: 1. Gontareva I. V. Otsiniuvannia systemnoi efektyvnosti funktsionuvannia i rozvytku promyslovykh pidpriemstv: monohrafiia [Evaluation of System Efficiency Functioning and Development of Industrial Enterprises: monograph] / I. V. Gontareva. – Kh.: VD "IN ZhEK", 2011. – 480 p. 2. Joseph E. Stiglitz. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress [Electronic resource] / Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, Jean-Paul Fitoussi. – Access mode: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf. 3. Leibenstein H. The organizational foundations of X-inefficiency: A game-theoretic interpretation of Argyris' model of organizational learning / H. Leibenstein, S. Maital // Journal of Economic Behavior and Organization. – 1994. – No. 23 (3). – P. 251–268. 4. Amosha A. I. Osnovy konstruirovaniya ekonomicheskikh sistem. Kn. 2. Proizvodstvenno-ekonomicheskie sistemy: monografiya [Design Basics of Economic Systems. Book 2. Production and Economic Systems: monograph] / A. I. Amosha, Ye. T. Ivanov. – Donetsk: IEP NAN Ukraine, 2008. – 312 p. 5. Heiets V. M. Nestabilnist ta ekonomichne zrostantia [Instability and Economic Growth] / V. M. Heiets. – K.: Instytut ekonomiky prohnozuвання, 2000. – 344 p. 6. Ponomarenko V. S. Struktura vyznachennia intehrального pokaznyka systemnoi efektyvnosti rozvytku pidpriemstva [The Structure of Determination of the Integral Indicator of System Efficiency Development of an Enterprise] / V. S. Ponomarenko, I. V. Gontareva // Ekonomika rozvytku. – 2012. – No. 1 (61). – P. 86–94. 7. Druker P. F. Praktika menedzhmenta [Management Practice] / P. F. Druker; per. s angl. – M.: Izd. dom "Viliams", 2003. – 398 p. 8. Skripko L. E. Ekonomicheskie aspekty v sistemakh menedzhmenta kachestva: rezultativnost i effektivnost [Economic Aspects in Quality Management Systems: Effectiveness and Efficiency] [Electronic resource] / L. E. Skripko. – Access mode: <http://quality.eup.ru/ECONOM/ea.htm>. 9. Kaleychik M. M. Kvalimetriya [Qualimetry] / M. M. Kaleychik. – M.: MGIU, 2003. – 200 p. 10. Maliarets L. M. Vymiruvannia oznak ob'ektiv v ekonomitsi: metodolohiia ta praktyka [Tekst]: naukove vydannia / L. M. Maliarets. – Kh.: Vyd. KhNEU, 2006. – 384 p. 11. Gontareva I. V. Semanticheskii analiz faktorov povysheniya effektivnosti razvitiya predpriyatiya [Semantic Analysis of Enterprise Development Efficiency Growth Factors] / I. V. Gontareva // Ekonomika rozvytku. – 2014. – No. 1 (69). – P. 71–75. 12. Atkinson E. B. Lektsii po ekonomicheskoi teorii gosudarstvennogo sektora [Lectures on Public Economics]: uchebnik / E. B. Atkinson, J. E. Stiglitz; per. s angl. pod red. L. L. Lyubimova. – M.: Aspect-Press, 1995. – 832 p.

Інформація про автора

Гонtareва Ірина Вячеславівна – докт. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківського національного економічного університету імені

Семена Кузнеця (61166, Україна, м. Харків, пр. Леніна, 9-А,
e-mail: lider.06@mail.ru).

Інформація об авторі

Гонтарева Ірина Вячеславовна – докт. екон. наук,
доцент кафедри економіки підприємства і менеджмента
Харьківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця (61166, Україна, г. Харьков, пр. Ле-
нина, 9-А, e-mail: lider.06@mail.ru).

Information about the author

I. Gontareva – Doctor of Science in Economics, Associate
Professor of the Department of Economy of Enterprise and Mana-
gement of Simon Kuznets Kharkiv National University of
Economics (9-A Lenin Ave., 61166, Kharkiv, Ukraine, e-mail:
lider.06@mail.ru).

Рецензент

докт. екон. наук,
професор Орлов П. А.

Стаття надійшла до ред.
26.06.2014 р.

